

**Petra Kuchyňková – Petr Suchý (eds.):
Vývoj a výsledky procesů kontroly zbrojení a odzbrojování.
Marnost nad marností?**

**1. vydání. Brno: Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav, 2005,
233 stran, ISBN 80-210-3881-0.**

Sborník editorů Petry Kuchyňkové a Petra Suchého se formou popisu a analýzy šestnácti nejvýznamnějších mezinárodních smluv (rozdělených do osmi kapitol) vypořádává s tématem kontroly zbrojení a odzbrojování. Ty části jednotlivých statí, které nabízejí pohled na vývoj jednání, ale především ty oddíly, které poskytují analýzu smluvních textů, představují v českém prostředí velmi významný počín.¹ Přes ústup strategických otázek, řešených v době studené války mezi Spojenými státy a Sovětským svazem na nejvyšší úrovni, do pozadí neztrácí téma kontroly zbrojení a odzbrojování na své aktuálnosti a závažnosti. Mnohé události z poslední doby svědčí dokonce o opaku, důraz je však přenesen z bilaterální na multilaterální úroveň řešení problémů. Recenzovaný sborník (i svou strukturou) toto rozšíření aktérů plně reflektuje.

Autoři se v osmi kapitolách, začleněných do čtyř základních částí, drží víceméně jednotné struktury, kdy na úvod popíší vývoj jednání zkoumané smlouvy, následuje stručná deskripce smlouvy, poté je čtenáři nabídnuta analýza smluvního textu a zhodnocení jeho významu a dopadu na zbrojení a vojenskou bezpečnost v souvislosti s daným bezpečnostním komplexem. Čtenářsky vděčným doplňkem jsou „boxy“, které obsahují základní charakteristiky každé analyzované smlouvy. Výjimku ze standardizované struktury přirozeně tvoří úvodní a závěrečný oddíl, zpracovaný editory sborníku.

Petra Kuchyňková a Petr Suchý v úvodní teoretické kapitole nejprve velmi vhodně vysvětlí rozdíly mezi pojmy kontrola zbrojení a odzbrojování a zasadí je do historických souvislostí. Následuje používaná a hojně citovaná typologie kontroly zbrojení, jak ji vymezil Stuart Croft. Dělení smluv v rámci jednotlivých kapitol však s tímto či nějakým jiným předem vysvětleným teoretickým rozdělením smluvních aktů nekoresponduje. Sborník shrnuje nejčastěji diskutované akty mezinárodního práva v oblasti kontroly zbrojení a odzbrojování. Je přesto škoda, že kritéria jejich výběru nebyla alespoň ve stručnosti uvedena.

Příspěvky jednotlivých autorů jsou rozděleny do čtyř základních částí. Vzhledem k výše zmíněné námitce je možné předpokládat, že editoři při tomto dělení postupovali induktivně, tedy předem vybrali smlouvy, jejichž analýzu považovali za zásadní, a tento výběr později strukturovali. Takovýto postup je samozřejmě možný, nicméně výsledné členění není zcela přesvědčivé. Vydělení základních částí *Bilaterální americko-sovětské (ruské) smlouvy o jaderných zbraních* a *Multilaterální smlouvy o konvenčních zbraních* může být bez námitek, což však nelze říci o částech *Multilaterální smlouvy o jaderných zbraních* a *Multilaterální smlouvy upravující problematiku jaderných zbraní i jiných zbraní hromadného ničení*, kde předkládané rozdělení není zcela srozumitelné.

První kapitolou sborníku je studie *Petra Vilímka*, věnující se smlouvám o omezení strategických jaderných zbraní SALT I a SALT II (*Smlouva o omezení strategických útočných zbraní*). Vilímkův text přesvědčivým způsobem poukazuje na rozporuplnost a problematičnost těchto smluv, když na jedné straně vyzdvihuje politické důsledky strategických jednání, která vedla k dočasnému zlepšení americko-sovětských vztahů ve velmi komplikovaném období. Na druhou stranu však autor trefně poukazuje na to, že se smlouvám SALT I a II nepodařilo splnit jejich hlavní cíl, totiž zabránit vypuknutí závodů ve zbrojení. Naopak je možné, že tyto smlouvy v některých ohledech závody ve zbrojení povzbuzovaly (v kvantitativním i kvalitativním smyslu), když například nestanovily omezení pro rakety s vícečetnými hlavicemi (SALT I). Části, věnované analýze textů smluv, jsou výstižné a nevzbuzují námitky, problematičtější částí Vilímkova textu jsou podkapitoly, za-

bývající se vývojem jednání o jednotlivých smlouvách, které trpí určitou nevyrovnaností v hloubce analýzy aktérů jednání. Jestliže na jedné straně autor téměř v celém textu nakládá se Sovětským svazem jako s jednolitém aktérem, tak na druhé straně (v případě USA) sestupuje přes rovinu byrokratického aparátu až na nejnižší analytickou rovinu, totiž na rovinu jednotlivce (viz například: „... *impozantní postava demokratického senátora Henryho Jacksona*“ – Kuchyňková – Suchý /eds./, 2005, s. 32). Vilímek ve svém textu upozorňuje na to, že iniciátorem většiny jednání byly Spojené státy (viz Kuchyňková – Suchý /eds./, 2005, s. 27) a že v několika případech vycházely podněty k jednání skutečně „zdola“ (viz Kuchyňková – Suchý /eds./, 2005, s. 24). To sice zdůvodňuje zahrnutí analytické roviny jednotlivce na jedné straně, není to však omluvou k úplnému přehlížení jiných analytických rovin než roviny aktéra mezinárodních vztahů v případě Sovětského svazu na druhé straně. Určitou omluvou by mohl být nedostatek ověřených informací ze zákulisí navenek monoliticky vystupujícího sovětského režimu. Se zahrnutím jiných analytických rovin mimochodem nemá zásadní problém následující text *Petry Kuchyňkové*, který se ovšem týká období, o němž již ve vztahu k Rusku existuje mnohem větší množství informací o způsobu formulování tamní zahraniční politiky.

Smlouvami START I, START II (*Smlouvy o redukcí a omezení počtu strategických útočných zbraní*) a SORT (*Smlouva o redukcí strategických útočných zbraní*) se zabývá studie *Petry Kuchyňkové*. Význam těchto smluv spočívá především v tom, že (minimálně první dvě jmenované) znamenají kvalitativní posun od *nástroje kontroly zbrojení k odzbrojovacím smlouvám*, na jejichž základě došlo ke skutečné redukcí počtu jaderných zbraní. Na tuto skutečnost autorka několikrát velmi správně poukazuje. Velmi cennou částí jejího textu je oddíl, v němž se věnuje problémům, spojeným s *Lisabonským protokolem*. Na základě tohoto dokumentu se svých jaderných zbraní vzdaly nově vzniklé jaderné mocnosti, totiž Bělorusko, Kazachstán a Ukrajina. Kuchyňková ve svém textu přehledným způsobem přibližuje vnitropolitickou diskuzi, která v těchto zemích vznikla v souvislosti s přijetím *Lisabonského protokolu*. Smlouva START II znamenala ze strategického pohledu další významný posun, když především zavazovala strany k likvidaci mezikontinentálních balistických střel s vícečetnými hlavicemi. Za pozornost stojí i podkapitola, věnovaná ratifikaci START II a jejím problémům, v níž Kuchyňková mimo jiné načrtává proměny ruské zahraniční politiky a diskuzi mezi „západnickou“ linií a „eurasianismem“ (viz Kuchyňková – Suchý /eds./, 2005, s. 71), jež se promítla i do jednání o smlouvě START II. V poslední části se autorka zabývá smlouvou SORT a poukazuje na odklon od principů odzbrojování zpět ke kontrole zbrojení. Drobnou výtku k jinak solidnímu textu si zaslouží snad jen zcela automatické použití (tedy bez uvozovek či kurzivy) anglického termínu „throw weight“ v hlavním textu přesto, že existuje česká terminologie (užitečná hmotnost/maximální zatížení).

Petr Suchý ve své stati představuje *Smlouvu o likvidaci střel středního a kratšího doletu* (INF), jejíž význam spatřuje především v tom, že jde o „*první smlouvu podepsanou USA a SSSR, jejíž implementace přivedla skutečnou redukcí zbraňových systémů obou zemí, ne pouhé zmrazení jejich současného početního stavu*“ (Kuchyňková – Suchý /eds./, 2005, s. 101). Z pohledu Spojených států šlo o zbraňovou kategorii, sloužící jako prostředek rozšířené deterrence, zabezpečující západoevropské spojení od napadení ze strany Sovětského svazu. Suchý ve svém příspěvku nejdříve hodnotí motivy pro rozmísťování těchto zbraní, na což navazuje oddíl, obsáhle popisující průběh jednání v letech 1981–1987 a zhodnocení významu smlouvy. Podkapitola 3.7 *Kritika smlouvy* odkrývá nejvýznamnější výhrady, které k přijetí smlouvy zazněly ve Spojených státech (Suchý uvádí i jmenný seznam nejhlasitějších kritiků). To ovšem plně nekoresponduje s názvem tohoto oddílu, jenž by mohl naznačovat i zohlednění reflexe smlouvy v Sovětském svazu, k čemuž ale nedojde (podobné výtce se jednoduchým způsobem ve svém příspěvku vyhýbá Peter Kolesár, který podkapitolu 4.4.2.1. nazval *Debata o Zmluve v Spojených státech*).

Smlouvám o omezení a zákazu jaderných zkoušek (LTBT, TTBT, CTBT) se věnuje *Peter Kolesár*. V prvních dvou podkapitolách nabízí popis dvou „menších“ dohod, a to *Smlouvy o zákazu jaderných zkoušek v atmosféře, ve vesmíru a pod vodou* (LTBT) a *Smlouvy o omezení podzemních zkoušek jaderných zbraní* (TTBT). Více prostoru pak věnuje *Smlouvě o všeobecném zákazu jaderných zkoušek* (CTBT), u níž přehledně popisuje její nejdůležitější body s důrazem na verifikační opatření pro její dodržování. Kolesár ve svém textu naznačuje, že je velmi obtížné dospět k obhajitelnému závěru, který by jasně říkal, jaký vliv vlastně CTBT má na snahu o nešíření jaderných zbraní. V této souvislosti je ovšem třeba dodat, že autoři sborníku konzistentně vnímají bezpečnostní otázky v jejich klasickém („úzkém“) pojetí.² V případě CTBT se však nabízí značný prostor pro diskuzi o takovém pojetí, neboť kromě vlivu na vojenský sektor bezpečnosti mělo zastavení jaderných testů zásadní dopad též na sektor environmentální bezpečnosti.³ Tento aspekt mohl být v rozboru CTBT zahrnut. Kolesárův text kromě diskutabilního záběru analýzy obsahuje i některé drobné jazykové nedostatky. Na straně 118 je ruský místopisný název ponechán v anglické transkripci (navíc s chybou: „Novaya Zemlaya“ je v angličtině Novaya Zemlya, v české transkripci pak Novaja Zemľa), stejně tak je v anglické transkripci ponecháno jméno bývalého indického premiéra Jawaharlal Nehru (v české transliteraci Džá-váhárlál Nehrú).

Podstatně ambicióznější rozbor přináší stať *Jana Závěšického*, pojednávající o *Smlouvě o nešíření jaderných zbraní* (NPT). Kromě okolností vzniku NPT a její analýzy text obsahuje i oddíly, zabývající se negativními a pozitivními bezpečnostními zárukami, *Mezinárodní agenturou pro atomovou energii* (MAAE) a zónami bez jaderných zbraní. Jestliže MAAE je verifikačním nástrojem NPT a je zmiňována i v textu smlouvy, negativní a pozitivní bezpečnostní záruky jsou záležitostí, vyplývající z politických jednání, týkajících se NPT, pak zařazení podkapitoly o zónách bez jaderných zbraní by na první pohled mohlo koherenci textu narušovat. Závěšický však toto zařazení přesvědčivě zdůvodňuje tvrzením, že zóny bez jaderných zbraní „představují dílčí kroky k úplné realizaci jaderného odzbrojení a nešíření a současně jde o specifický způsob dosažení smluvních ustanovení NPT“ (*Kuchyňková – Suchý /eds./, 2005, s. 144*). Analýza NPT se tak dostává do širších souvislostí s dalšími právními akty, jejichž cílem je jaderné odzbrojení (je však otázkou, zdali je NPT nástrojem odzbrojování, o čemž hovoří preambule a článek VI, nebo nástrojem kontroly zbrojení, což vyplývá z těch článků, které vytvářejí skutečné právní závazky). Jedním z obhajitelných, nicméně diskutabilních závěrů této stati je teze, že „za to, že počet stávajících jaderných mocností dosáhl jen devíti států, vděčí svět především vzniku a budoucí platnosti NPT a vůli jaderných států, které v této smlouvě vyjádřily odhodlání zastavit šíření jaderných zbraní“ (*Kuchyňková – Suchý /eds./, 2005, s. 157*). Vysvětlení toho, že dnes nemáme třicet jaderných mocností (jak bylo předpovídáno v šedesátých letech),⁴ ale „jen“ devět, se nabízí celá řada. Mnozí autoři si všimají zejména toho, že se jaderných programů vzdaly především liberálnědemokratické státy⁵ s vazbami na liberální bezpečnostní komunitu⁶ či státy, které o zařazení do této komunity usilují.⁷

Následuje krátká kapitola, zabývající se *Dohodami o vesmíru a mořském dně*. Její zařazení do sborníku mimoděk obhajuje autor této kapitoly *Peter Kolesár*, když píše, že jde o smlouvy, které vyloučily významné a rozsáhlé oblasti (v tomto případě mořské dno a vesmír) z možnosti rozmísťovat v nich zbraně hromadného ničení (viz *Kuchyňková – Suchý /eds./, 2005, s. 166*).

Ondřej Krutílek v další kapitole analyzuje *Úmluvu o biologických a toxinových zbraních* (BTWC) a *Úmluvu o chemických zbraních* (CWC). Standardizované podkapitoly následuje na straně 188 nejhodnotnější část tohoto textu, kde autor formou komparativní analýzy porovnává texty obou smluv. V případě kvalitativně tak odlišných dokumentů, jako je BTWC a CWC, se tato metoda jeví jako nanejvýš vhodná a nabízí možnosti, které autor plně využil. Krutílek zde zřetelně ukazuje analogie (snaha o eliminaci celé jedné kategorie zbraní hromadného ničení), ale především difference obou smluv (kvalita definice

smluvního předmětu, ujasnění institucionálních vazeb, možnosti verifikace; poukázáno je rovněž na skutečnost, že CWC na rozdíl od BTWC explicitně zakazuje užití dané zbraňové kategorie).

Autorem poslední studie je Zdeněk Kríž a jejím předmětem je *Smlouva o konvenčních ozbrojených silách v Evropě*. Jak autor v úvodu upozorňuje, kontrola konvenčního zbrojení nepatří v současnosti k hlavním oblastem odborného zájmu. I proto je tato zdařilá analýza velmi cenná. Kríž ve svém textu přehledně vysvětluje některé důležité pojmy (kvantitativní a kvalitativní zbrojení) i zásady (kvantitativní parita versus „vždy o stejný počet“), na nichž byla postavena pozice jednajících stran. Analýza nekončí podpisem smlouvy v roce 1990, ale ukazuje i těžkosti, které smlouva a v ní zakotvený princip vojenských bloků přinášely při rozšiřování NATO. V poslední části Kríž posuzuje vliv zmíněné smlouvy na probíhající reformní procesy v armádách Severoatlantické aliance.

V diskuzi o efektivnosti nástrojů kontroly zbrojení a odzbrojování můžeme v zásadě rozlišovat dvě velmi odlišné pozice. Tu první reprezentuje příspěvek Jana Závěšického a jeho závěr o zásadním vlivu NPT na další nešíření jaderných zbraní, opačnou pozici pak reprezentuje teze Nancy Gallagherové (v příspěvku *Ondřeje Krutílka – viz Kuchyňková – Suchý /eds./, 2005, s. 192*), jež říká, že v mezinárodním prostředí je jakákoli dohoda možná pouze v tom případě, pokud sama o sobě není vůbec potřebná. Kuchyňková a Suchý se ve svém závěrečném shrnutí stavějí spíše na stranu Gallagherové s tím, že upozorňují na daleko vyšší efektivnost těch smluv, které byly dosaženy na bilaterální úrovni. Cestu k vyšší efektivnosti multilaterálních smluv spatřují editoři v „*ochotě a schopnostech mezinárodního společenství donutit diplomatickým nátlakem, prostřednictvím sankcí, případně užitím síly k respektování principů smluv, na něž přistoupily ty země, jež mají tendenci je konstantně a hrubě porušovat. Jinak všechno úsilí, cíle a výsledky budou pouze marnost nad marnost.*“ Co tím editoři chtěli říci kupříkladu ve vztahu k aktuálním problémům s iránským a severokorejským jaderným programem, zůstává na fantazii čtenáře.

Na straně 227 se editoři dopouštějí faktické chyby, když říkají, že na základě NPT (podepsána v roce 1968) byla založena Mezinárodní agentura pro atomovou energii, která byla ve skutečnosti založena už v roce 1957 (Závěšický se v příslušném oddíle o MAAE tohoto omylu nedopouští). Takových přehmatů je však v recenzované publikaci minimum, jednotlivé příspěvky dosahují solidní obsahové i analytické hodnoty a rovněž editoři odvedli kvalitní práci. Celkově je recenzovaný sborník možné vřele doporučit všem zájemcům z řad odborníků i studentů oboru mezinárodní vztahy či bezpečnostní studia.

Ondřej Rojčík

¹ Analýz jednotlivých smluv bylo v odborných časopisech publikováno několik. Například Matějka, Zdeněk: *Smlouva o konvenčních ozbrojených silách v Evropě*. Mezinárodní politika, ročník XXII (1998), číslo 9, s. 7–10. Sředa, Ladislav – Bajgar, Jiří: *Úsilí o kontrolu zákazu biologických zbraní pokračuje*. Mezinárodní vztahy, ročník 36 (2001), číslo 4, s. 56–80. Žák, Libor: *Smlouva o konvenčních ozbrojených silách v Evropě*. Výběr statí. Praha: Ministerstvo obrany ČSFR, 1991, s. 33–47. Částečně též Bílková, Veronika: *Jaderný a radiologický terorismus a mezinárodněprávní úprava ochrany proti němu*. Mezinárodní vztahy, ročník 40 (2005), číslo 4, s. 95–119. Nicméně o komplexnější „uchopení“ tématu se (spíše deskriptivní formou) pokusil pouze Miroslav Tůma. (Viz Tůma, Miroslav: *Nešíření zbraní hromadného ničení, kontrola zbrojení, odzbrojení a Česká republika*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2002. Viz též Tůma, Miroslav: *Nešíření zbraní hromadného ničení v kontextu aktuálních otázek mezinárodní bezpečnosti a boje proti terorismu*. Brno: Ústav strategických studií, 2004.)

² Diskuze o „úzkém“ a „širokém“ pojetí bezpečnosti a bezpečnostních studií viz Buzan, Barry – Waever, Ole – Wilde, Jaap de: *Bezpečnost. Nový rámec pro analýzu*. Brno: Barrister & Principal, 2005.

³ Úplně přehlédnut však environmentální sektor ve sborníku není, protože jej v minimální míře v souvislosti se CTBT reflektují alespoň editoři v závěrečné kapitole (srovnej Kuchyňková – Suchý /eds./, 2005, s. 229).

⁴ Tento „optimismus“ šířili především zastánci tzv. technologického determinismu, kteří tvrdili, že jakýkoli státní aktér mezinárodních vztahů se stane jadernou mocností v okamžiku, kdy k tomu má technologické schopnosti. (Viz Oglivie-White, Tanya: *Is There a Theory of Nuclear Proliferation? An Analyses of the Contemporary Debat*. The Nonproliferation Review, Fall 1996, s. 44.)

RECENZE

- ⁵ Nejvýznamnějšími kandidáty na statut jaderné mocnosti byly v šedesátých letech země jako Austrálie, Švédsko, Norsko, Itálie, Švýcarsko či Japonsko. Etel Solingenová tak kupříkladu rozvíjí argument, že státy, usilující o ekonomickou liberalizaci, jsou náchylnější k mezinárodní spolupráci při nešíření jaderných zbraní než státy, řízené do sebe zahleděnými režimy, které o mezinárodní spolupráci nestojí, či je pro jejich zájmy takováto spolupráce dokonce nebezpečná. Tím vysvětluje i odklon (po odchodu autoritářských režimů) od jaderných programů u takových zemí, jako je Španělsko, Argentina, Brazílie či Jihoafrická republika. (Viz Solingen, Etel: *The Domestic Sources of Nuclear Postures*. IGCC Policy Papers 8. University of California, 1994.)
- ⁶ Teorii kolektivní bezpečnostní identity, založené na společné historii spolupráce a sdílení společných hodnot, se zabývá Glen Chafetz. (Viz Chafetz, Glen: *The Political Psychology of the Nuclear Nonproliferation Regime*. *The Journal of Politics*, Vol. 57 /1995/, No. 3, s. 743–775.)
- ⁷ Příklad Ukrajiny a vnímání norem v mezinárodních vztazích rozvíjí Scott Sagan. (Viz Sagan, Scott: *Why Do States Build Nuclear Weapons?* *International Security*, Vol. 21 /1996/, No. 3, s. 80–85.)